

XIII.

(1576–1578.) A válság tartama. Az unitárius superintendensi tiszt törvényesítése. Unitárius irányu bibliafordítás. Felhő Dávid F. házi élete fölött. Az unitárius superintendens és egyház jogainak megszorítása s ennek a kedélyekre rosz hatása. Dávid F. egyházi ének-reformja. Ezek jellemzése s hatása a magyar nemzeti költészetre.

A Békes-párt megsemmisítése s a mik azzal egybefüggőleg történtek, meggyöngítették, de nem semmisítették meg Dávid F-et és az unitárius hitfelekezetet. Számuk, mint befolyásuk még mind tisztelet-parancsolóan nagy volt. Mig István fejedelem a nagy válságra következett politikai csöndet a lengyel királyi korona megszerzésére, addig a felekezet ereje összeszedésére, főpapja állásának biztosítására fordította. „Könyörögtek azok az atyánkfiai — így szól az 1576. jan. 28. megyesi országgyűlés egyik törvényczikke — kik Dávid F. vallásán vannak, hogy ő superintendensek legyen, és ha meghal, vagy pedig betegség vagy mi egyéb okból megváltoztatni kelletnék, megváltoztathassák és mást tehessenek azon jognál fogva, csak hogy a vallás dolgában semmit ne újítson; hanem a miben találtatott, azon állapotban maradjon“¹⁾. Erre indokul szolgált az, hogy a lengyel főnemesség közt sok unitárius levén s Blandrata velök személyes ismeretségben, néhánynál nagy becsülésben állván: az eszélyes fejedelem országa főbbjei közül egyiknek őt választotta ki és küldötte Lengyelországba titkos követségbe, hogy a választók rokonszenvét és szavazatát az ő részére megnyerjék. Az orvos és társa elegendő ajándék-pénzzel, kitüntetési oklevelekkel, a nemzet szabadságait biztosító, sajátkézzel aláírt királyi hitlevéllel ellátva mentek el a fontos küldetésbe s azt fényes sikerrel végezték. Az erdélyi unitáriusok is használták a jó alkalmat, s így jött létre az elébbi törvény, mely egyházuknak maig egyik sarkalatos alapjoga.

A mint az utóbbi hitviták alatt az unitárius tanok a legfőbb pontokban megállapodásra jutottak, szükségessé vált a bibliának megigazitott fordítása, mert a viták folyama abban több helyt beletoldásokat és trinitarius irányu értelmezéseket derített fel. E célra Dávid F. még 1571. keleti nyelveket értőkből bizottságot nevezett ki, melynek feje Máté nevű lengyel tudós volt, a ki a zsidó nyelvet jól értette. Mihelyt azonban Palaeologus Jakab Erdélybe jött, mint nagy hírű görög tudós, e bizottság elnökevé ő nevezett ki²⁾. Utasításuk az volt, hogy a bibliát görög és zsidó eredeti szövegekből hibátlanul s a r. katolikus iránytól és szinezettől megtisztítva fordítsák le. Ez volt egyik cél Palaeologusnak a kolozsvári gymnasiumnál alkalmazásában is. Possevinus Antal wilnai jezsuita úgy adja elé a dolgot, hogy Dávid Ferencznek célja az volt, a mi Luthernek és Kálvinnak; unitárius

¹⁾ *Erdélyi Országgy. Emlékek.* II. köt. 577. 1.

²⁾ *Sandius* . . . 57. 1.

szellemü bibliát akart a nép kezébe adni; azt remélve attól, hogyha az eredeti helyes értelemmel fordítatik át, abban vallása tanai új megerősítést fognak találni. Azonban — jegyzi meg — Palaeologus némely tanokban meghasonlván társaival, Erdélyből menekült.¹⁾ Ez téves. Ő végig híve volt Dávid F-nek, vele levelezésben állott s halála után Socinival, Faustoval és a lengyel papsággal szemben védelmét is ő írta. Eltávozás oka Possevinus volt Wujek jezsuita társával, a kik XIII. Gergely pápa sürgetései következtében arra törekedtek, hogy őt a római Inquisitionnak kiszolgáltassák, a mi — a mint már érintve volt — teljesült is, s ő hiteért életével lakolt²⁾. Dávid F. törekvése így hiúsult meg akkor, s eszméjét valósítani csak az újabb időkben szándékozott Simén Domokos, fájdalom! korán elhalt unitárius hittanár, de a kit betegeskedése és halála szintén megakadályozott.

Az 1576-ik év súlyos csapást hozott Dávid Ferenczre — neje elválását. Mint minden nagyobb mozzanatot életében, ezt is csaknem földeithetlen homály fõdi. Az a köznézet, hogy két neje volt. Én sem egykorunál, sem késõbbi irónál ezt határozottan kifejezve nem láttam. Forrásaim szerint — a mik nem teljesen bizonyosak — Dávid Ferencz 1557-n vette nõül Barát Katát. Egyik lánya, Trauzner Lukácsné is anyja nevét viselte. Paksi Mihály, Wolf zürichi tanárnak azon hirt írta 1572-n ápril 10-én, hogy Dávid F. első neje meghalván, másodsor gazdag, ifju hölgyet vett nõül³⁾. Seivert Sommer Jánosról azt hagyta emlékezetben, hogy neje Dávid F. lánya volt, a ki anyósával együtt 1574-n a Kolozsváratt dühöngõ pestisben halt el⁴⁾; ezt írja Bock is.⁵⁾ Hogy egyeztethetõ a két történelmi adat? Paksi téved-e, vagy Seivert? Való, hogy az első csak hírként beszéli el: azt mondják [*dicitur*], utóbbi pozitív tényt ír; de nevet egyik sem, a minthogy Dávid Ferencz minden családi és magán viszonyairól való tudósításokban vagy bár rövid följegyzésekben bámulatosan fõsvények kortársai és barátai. A papsági körökben személye iránt létezett gyûlölség volt e az ok? vagy az üldöztetéstõl féls? Nyilvános tényeinek fénye borított-e árnyékba minden egyebet? s az õt figyelemmel kísérõ csak reformátori munkásságát látta s minden egyebet mellõzött? Ezekben a kérdésekben mi a bizonyosság, tudni nem lehet. Bizonyos és elég kedvetlenitõ egyedül az életrajz-író állása, a kitõl követelik az igazságot és a tények földerítését ott és akkor is, a hol és mikor az egykoru emlékirók róla teljesen hallgatnak, vagy a czélnak megfelelõ adatok világosságra hozva nincsenek . . . Elõttem van a válóperi ítéletnek egy régi zsinati gyûjteménybõl, szakértõi felügyelet alatt készült másolata. Ez ítélet Dávid F. és Barát Kata házassági szövetségének engesztelhetlen gyûlölség indokából felbontására 1576. jan. 10. Enyeden a fejedelem ren-

¹⁾ *Antonius Possevinus . . . Atheismi Lutheri, Melanchtonis . . . Wilnae MDLXXXVI. 65. 1.*

²⁾ *Jacobus Palaeologus. Eine Studie . . . 8—10. II.*

³⁾ *Miscellanea Tigurina . . . 216. 1.*

⁴⁾ *Nachrichten von Siebenbürgischen Gelehrten . . . 406. 1.*

⁵⁾ *Bock . . . Tom. I. 891. 1.*

deletére magyar és szász nemzetbeli ágostai hitvallásu papok zsinati gyűlése által hozatott; a vizálgódásra alkalmat a ház szolgáló cseléde adván, a ki asszonyát nyelveskedésével megbántotta s a vett elégtételért őt perbe is fogta. A férj megtagadva hitvesétől tanácsát és véleményét, a cseléd részére állott s azt tanácscsal és pénzzel segítette. A felek elválasztatván: a nőnek egy, a férjnek két évig új házasságot kötni megtiltatott. Az ítélet végén az van mondva, hogy bár Dávid F. superintendensi tisztétől elmozdítathatott volna; mert a ki házának nem tud feje lenni, kevesebbé tud az egyháznak; de minthogy a zsinati papságnak ahoz nincs köze, függeszszék fel tisztétől — így szólnak — ha tetszik, hívei, s ha nem — ezek a jelen volt fejedelemnek saját szavai — birják és tartásák meg őt, hogy még inkább megrothadjon ¹⁾. Possevinus jezsuita öregségi gyöngeségekből következettnek írja az elválást ²⁾ s megjegyezte, hogy midőn ő 1582. Erdélyben járt, a nő még Kolozsváratt élt ³⁾. Midőn Dávid F. 1579. ápril havában Thordán a fejedelem nevében államfogolynak nyilvánított, ott volt két atyjafia [*fratres*], Péter, Miklós, [testvérei vagy csak rokonai? nincs megmondva]; lánya Trauzner Lukácsné, [neve ennek sincs adva]; gyermekei [*pueri, liberi*], hány s mi volt nevök? nincs följegyezve; hitves nem volt mellette, sem meg nem említetik; pedig 1578. Blandrata Dávid F.-et aggódni írja nejéért. Midőn később rosszul lett s öveinek segélyére szorult, Trauznerné ápolta ⁴⁾. A gyermekeknek kisdedeknek kellett lenni; mert Sommerné már rég meg halt, Ferencz fia egyetemeken járt, felnőtt fiu volt, Trauznerné külön említve van . . . Ez egymással részint ellenkező, részint hiányos adatokból határozott ítélet nem mondható azon kérdésben: egy vagy két neje volt-e Dávid F.-nek? s a kit 1576. tőle elválasztottak, az 1557. elvett neje volt e, kit én a körülmények összehatalálkozásánál fogva Barát Katának tartok? vagy akkori nejének más volt a neve s a most tőle elvált s az ítéletben megjelölt Barát Katát 1572—74. vette nőül? mely esetben, a ki botlásomat földeritné, e kérdést tisztázva, inkább örömmel fogadnám, mint szégyelném.

Az elválási tényt magát a törvénytelen jogalap, mely szerént ő a törvényes és illetékes egyház birósága előtt elvonatott, a szokatlan formák és előre készített körülmények üldözéssé bélyegzik. Egy életére mért újabb támadás volt az, melynek célja erkölcsi hitelének aláásása s jövő megrontásának előkészítője volt, kevesektől kigondolva, a rá gyűlölködő papság körében végrehajtva, mely azonban a nagy közönség előtt Dávid F. jó hirnevén csorbát nem ejtett, s bár mennyire kizsákmányolták ellenei, kiknek sorában a fejedelem előállott, azon célta, hogy a közvéleményt tőle elfordítsák, nem érték el.

¹⁾ A nagyszebeni ág. hitv. püspöki levéltárban levő egyszerű zsinati gyűjtemény-másolatokból. Sajnos, hogy az eredetiek nem levén meg, teljes hitelességökben megnyugodni nem lehet.

²⁾ *Atheismi Lutheri* . . . című könyve 97. l.

³⁾ . . . 97. l.

⁴⁾ *Defensio Francisci Davidis* in negotio de non invocando Jesu Christo in precibus. Inpressum in Aula Basiliensi Anno 1610. L. levél 1., 2. oldal.

Kedveltje volt ő városának és egyházának tovább is, részvétteljes tisztelet tárgya egész életében. . . .

Mint a nemes vadat, melytől tart a vadász, szemben vagy oldalvást, többfelől támadja meg; üldözi, keringeti, fárasztja; ha közelébe férhet, vére ontásával is gyöngíti erejét; olykor új les-helyt keresve pihenőt tart, nyugszik maga, a nyil íve kifeszítve pihen s megpihenni engedi áldozatát: ilyen volt Dávid F. helyzete évek óta. A támadási eszközök változtak, a cél nem. Különböző utakat kíséreltek meg ellenében, de a szándék felhagyva pillanatig sem volt. Az időközök, mikor a sors mintegy nyugtot tartott üldözésében, a véletlen s politikai esélyek műve volt. Végzetteljes sorsával mindinkább ellentétbe hozták. Elé nem mehetett — a kormány erős torlaszt emelt útába; visszatérnie nem volt szabad — tiltotta önérzet és becsület. Meg kellett állani mereven, fegyvert letéve, kötözött kézzel. A történetek s személye ellen irányult fejedelmi és törvényhozási intézkedések fölbomlasztó és gyöngítő hatása elkezdődött, fényköre oszlani, barátainak szíve hüledezni, száma gyérülni, az elmék habozni, a lelkek ingadozni kezdettek — az egyház belső ereje megzsibbadt. Már az gyanús helyzet volt Dávid Ferenczre nézve, midőn egy eventualis esetre superintendensi tisztéről törvényt hoztak. Az egyháznak vivmány, de kedélyére megnyugtatólag nem hathatott. Ki tudja, mennyi része volt ebben az egyház érdekének s mennyiben célzott az az ő ártalmatlanná tételére? Roszakaróinak bizonyára volt erre annyi befolyása, mint barátainak. Elöttem úgy tűnik fel, hogy Blandratának ez az első ellenséges lépése ellenében. Ezt a fejedelem akarta, mert a törvényesség színével birt, adott esetben megnyugtatta az egyházat; annak tetszett, mert biztosítéka volt jövőjének; Blandratát pedig népszerűvé tette. De volt kebelében egész sereg tehetséges és nagyravágyó pap és tanár, magyarok, szászok, ifjak, öregek, a kik Dávid F.-nek szelleméből szívtak erőt s táplálékot évek során, a kik az ő nimbusza által nevet s tekintélyt vivtak ki, de a kiknek voltak céljai, reményei, tán nem kellemes emlékei is rá vonatkozólag. Ezeknek kívánatos volt őt hanyatlani látni, tekintélyében csökkenni, kecsgtető remény az ő különféle tiszteihez s jövedelmeihez jutni. Hijába! az ifjuság tettrevágyó s mindig nagyobb hatáskörre sovárog.

A talaj tehát magában az egyházban lassanként rendszeresen és sikerrel készített előre. Báthori István a lengyel királyi székben szilárdan ült. Erdélyben is jobban utána láthatott vallása terjesztésének s az unitarismus árja szűkebb mederbe visszaszorításának. Két test volt ő Kristóf fejedelemmel, de egy szív és lélek. A mit ő akart, ez is akarta; a mit az első kitűzött, utóbbi kivitte. A jezsuiták megtelepítése Erdélyben az ő művök. Egyik falukat vett számukra, a másik ajándékozott. István király behívta, Kristóf fejedelem elhelyezte. Azt a látszó csekély kedvezést, a mit Báthori István az első superintendens-választási jogban adott, utóda Báthori Kristóf csaknem értéktelenné tette az 1576. aug. 3. Kolozsváratt hozott 8-ik t. cikk által, melyben a rendek elismerik e törvényadta jogot, de meghatározták:

„hogy a superintendens zsinatot csak Kolozsváratt vagy Thordán tartasson; de a kik Dénes pappal egy valláson vannak, azokat egybe ne hívassa, hanem az ő régi authoritása az övéi között megmaradjon.“¹⁾ Az 1577. évi octob. 12—15-ki thordai országgyűlésen a fejedem és rendek még tovább mentek: az 5. t. cikkben meghatározták: „hogy a fejedelem a régi articulusok és a maga fejedelmi méltósága szerint minden rendeket tartson és oltalmazzon meg vallásában; ha mi innovatiók pedig volnának avagy lennének, a superintendens requisitiói után ennekelötte való mód szerént büntetessenek meg“; ²⁾ a 6. t. cikkben meghatározták: „hogy Thorday Sándor Andrásnak mindenütt authoritása legyen az országban járni, minden helyeket megvizsgálni és mindenütt az ő vallásán való egyházi személyeket, papokat igazgatni, oktatni, tanítani, megfeddeni és zsinatot tartani, sőt a más valláson való papokat is serkentve, intve, tanítva — a kit lehet — az ő nézteire vonni, de ne erőszakkal. A másik félnek pedig, Dávid Ferencznek, mint ennek előtte, most is csak Kolozsváratt és Thordán lehessen zsinatot tartani, a más confessión való egyházi személyeken semmi hatósági joga ne legyen, hanem csak az övéin.“³⁾

Ez is ugyanazon cél eszköze volt — Dávid F. és egyháza gyöngítése, hívei számának fogyasztása. Elkedvetlenítőleg hatott ez az unitáriusokra, mert látták a célzatosságot, sértett a benne levő igazságtalanság s a jognak világos elnyomása. Az ő többségben létök alatt az nem fordult elé. Az ő lelkiismeretök nem volt eléggé önfeledett arra, hogy a másik törvényesen biztosított hitfelekezet létező joga elvevését javasolják; sőt annak és az igazságnak védelmére emeltek szót. Senkire nem hatott azonban ez oly fájólag, mint Dávid F.-re, a ki maga a szelidség s határozott ellenzője volt minden erőszaknak, a ki imádkozott azokért, a kik őt káromolták, soha bosszuállásnak szívében helyt nem adott, a fejedelmet és kormányát igazságtalanság elkövetésére nem tanácsolta, s midőn az unitárius főemberek némelyike kényszerítő eszközök használását ajánlotta, tiltakozott ellene. „Nem akarja — mondá — hogy csak egy is legyen hívei között, a kit külső befolyás vitt oda. *Isten igéjének kell lenni, a mi az embereket Isten egyházának meghódítsa.* Egyik egyházi beszédében a szószékből hirdette: „A mi Krisztusunk az, a ki meggyőzvé a halált, oly név adatott neki, mely minden mások felett van. A ki mást keres, keresheti, de meg nem találja. Én megelégszem evvel, a kinek lelke ezen meg nem nyugszik, menjen a pápa után.“⁴⁾ Károlyi Péterrel meghasonlván, maga kérte, hogy menjen át Meliushoz. Lelke keresztény szeretetét tanusítja az, hogy míg Kolozsváratt az óvári tanodában unitárius hitelvekre unitárius szellemben tanították a fél ország ifjuságát, a mellette levő zárdában a Domokos-szerzetbeli barátok háborítatlanul laktak s csöndben végezték imáikat;

¹⁾ *Erdélyi Országgy. Emlékek.* III. köt. 1877. 108. 1.

²⁾ „ „ „ „ „ „ 122. 1.

³⁾ „ „ „ „ „ „ 122—123. II.

⁴⁾ *Dávid F. Prédikációi.* A Krisztusról való XXVIII-nak harmadik részében.

a reformátusok az ő főpapsága és püspöksége alatt középutczai imaházukban önszertartásaik szerint tartottak isteni tiszteletet, tőle vagy híveitől nem bántalmaztatva.¹⁾ Azonban bármennyire sajnós is volt ez, türniök kellett, mint megváltoztathatlant.

Ez évek történetéhez tartozik Dávid F. ének-reformjáról szólnom.

A ki positiv adatot kíván tőlem, az előszóra kell hivatkoznom, hol azon elszomorító tény van hitelesen megállapítva, hogy mintha idő, sors és emberek egyetértettek volna, úgy elpusztult minden emlék, a mi e lángeszű reformátornak e téren munkálkodását pragmatikailag bizonyítaná. Láttam az olvasó, mily sűrűn adták ki reformátoraink hitvallásaikat, az eszmék fejlődése, a hittani álláspontok változása szerint. Az énekes könyvek nagyobb terjedelműek lévén, nem követhették ez utat. Tovább voltak használatban az egyházakban. De még is változniök kellett s változtak is; mert a reformatiónak a biblia fordítások, nyilvános imák és prédikációk, a kinyomtatott katechesisek és hittani művek, végre az énekes könyvek eszközök voltak kezökben hitrendszerök [dogmatikájok] megállapítása, kifejtése s a nép közt elterjesztése végett. Hogy az igehirdetés és reformálás e hatalmas emeltyűjét Dávid F. is használta, bizonyos; de az ő szerénysége, a könyv liturgicus természetete, vagy az, hogy Heltai mint nyomdatulajdonos és kiadó nevét minden nála megjelent könyvre föltette, vagy tán együtt mindenik okozója annak, hogy ma egyenesen nevét viselő unitárius énekes könyv nincs, s hogy volt-e olyan, mit ő irt, vagy az ő neve tekintélye alatt más? hiteles adatokkal nem igazolható. Ezért nem tudtam én is a Dávid F. irodalmi emlékei közé semmi énekes könyvet fölvenni. Az erdélyi unitáriusoknak 1568. előtt nem lehet énekes könyvük. Heltai 1560-ban kiadott zsoltárai trinitarius álláspontuak. A mi a kolozsvári unitárius és ev.-református főtanodákban Dávid F. és Heltai név alatt van s kiadásuk az eddigelé tett nyomozások alapján 1575—79. évek közé tetetik, nem Dávid Ferencz korából való, hanem sokkal későbbi. Ezt nemcsak a *Bánczai*-féle ének, de a Mihály vajda és Básta korát illető s a gyulafejérvári fejedelmi palota elpusztításán búsongó énekek bizonyítják. Van egy „*Unicum*“ a székely-kereszturi unitárius középtanoda *Jakab Elek*-féle könyvtárában, a mi azonban szintén nem Dávid F. korabeli kiadás. A ki az összes énekeket Erdély történetére való élesb figyelemmel áttanulmányozza, meg fog róla győződni. Az időkor kritikai meghatározása, mindkét példány tetemes hiányai, a címlap és bevezető meg nem léte miatt lehetlen, csak kettő bizonyos: „hogy mindkettő unitárius kiadás s a sz.-kereszturi korábbinak látszik.“ Az unitáriusságot igazolja az, hogy azokban az 1568—71-ben megállapított unitárius hitelvek lelkiismeretes következetességgel meg vannak tartva, az 1572—79. közötti Krisztus-nem-imádási felfogás sehol kifejezésre nem jut, tehát annak vagy 1571-ig, vagy az unitárius hitelveknek 1579. július 2-án történt körülhatárolása után kellett megjelenni.

¹⁾ *Fosztó-Uzoni*. Unitárius kézírati egyháztört. I. köt. 237—38. II. a székely-kereszturi unitárius középtanoda *Jakab Elek*-féle példánya szerint.

Hogy Dávid F. az unitárius egyházi énekek reformátora, a dolog természetéből foly és saját elbeszéléséből bizonyos. 1567-ben az *Igaz és Hamis Isten Ismeretéről* irt könyvben mondja: „hogy a sakramentumok reformálását a misén kezdték, a kürtök és orgona használását kizárták; elébb magyarra fordították az *Isteni Dicséreteket* a Luthertől behozott s általuk is sokáig használt német énekes könyvből; egyéb isteni tiszteleti dolgokról *Agenda-könyv*-et adtak ki; 1568 után, mikor a piaczi nagy templom birtokukba ment, lefordították a *Zsoltárokat is.*”¹⁾ Az énekek alakját megváltoztatták, az azon korban használt versformákat vették át s ez által azoknak költészeti és zenei értéket s több irodalmi súlyt adtak. Felvették a hymnusokat, a mélyebb vallásos érzésü világi dalokat, a mi által az isteni tisztelet érdekét emelték. Dávid Ferencz költői érzéke megtudta válogatni azon énekeket, melyek ihletők, melyekben izlés van és költői ér. Énekes könyvében a nyelv és verselés évtizedekkel áll magasabb színvonalon a Tinódiénál. Nyilván kitűnik már itt több énekből a nemzeti rhytmus, a dictio sok helyt meg lep s az eszmék bősége, a képek virága és a verselés zengzetessége meghatja a kedélyt, fölmelegiti az érzéseket. A hittani mellett párhúzámban van tartva bennök a szent-költészeti cél. Dávid F. igyekszik a vallás iránt fogékonnyá tenni híveit; de nem feledi azok társadalmi helyzetére, a hazát és házat ért jó vagy balesetekre, szűk időre vagy bőv termésre, egészségre vagy járvány betegségekre, saját boldog vagy boldogtalan állapotukra is figyelmét fordítani. Énekeiben nemcsak vallásosság, de egyszersmind az egyénnek sorsával megelégedése, félelme vagy reménye, aggálya és öröme nyilvánul. Ez énekek előttem a reformációt szebb oldalairól mintegy varázsszinben tüntetik fel. Látszik, hogy az emberiség megunta volt a speculativ merengéseket, az Isten dolgai csudálatában való szenvedőleges áhítatoskodást, az égiekkel társalkodásban az élet igényeiről, a föld örömeiről és bájairól elfelejtkezést. A XVI-ik századi unitárius énekekben a keresztény, polgár is, alattvaló de jogbíró egyén is, imádja Istenét, de érdeklődik hazája sorsa által, elvégzi a szent dolgokat a templomban, de hön érez s vonzódik övéihez a családi életben; szemei az ég felé vannak függesztve, szíve egy boldog és örök haza felé vonja; de a kikkel testvéri, szülői vagy más polgári viszonyban él, azokhoz ragaszkodik s életét és életöket boldogítani törekedik. Elöttem ugy tűnik fel, hogy a mi isteni tiszteletünk énekrésze szebb, gazdagabb, változatosabb volt akkor, mint a mult századi és néhány évtized előtti. Látszik azon korban a szívek fölpezsdülése, a lelkeken bizonyos eszményiesség, a hit-élet valódi megújulása.

Dávid F. ez énekes könyvben átalakította és rendezte az *Antiphónákat*, átvizsgálta s az egyház hittanaihoz alkalmazta a *Dicséreteket*, *Hymnusokat* és *Zsoltárokat*, irta az *Adjunk hálát mindnyájan az Atya Ur Istennek . . .* című szép vallásos éneket, irt több dicséretet, németből magyarra tette át: *Erős várunk nekünk az Isten . . .* kezdetűt, a mit a református írók Skaricza Mátéénak tartanak. Valószínűbb, hogy utóbbi

¹⁾ *Fosztó-Uzoni . . .* I. r. 744. 748. ll.

A *De Profundis* című szent ének kötetlen beszédben van egészen az unitárius hittan elvei szerint fordítva; jellemző benne e hely:

Az halhatatlan és láthatatlan királynak csak a böles Istennek,
Tisztesség és dicsőség adassék.

Ő dicsértessék szentegyházában a Jézus Krisztusnak általa,
Örökkön örökké ugy legyen. Amen. [LXXIV. 1.]

Érdekes, mint adott szerzője a *De Teum Laudamus* szent Ambrus-féle buzgó katolikus éneknek az Istenre és Jézusra vonatkozó helyek megváltoztatásával egészen unitárius jelleget. Egy helyen így szól az ének:

Te vagy egyedül csak tenmagadtól való bizony Isten,
Te az emberi nemzetnek megszabadulásáért szent Fiadat e világra bocsátád . . . [xciv.—xcvi. 1.]

A Szentlélekről nincs emlékezés. Szintén kötetlen beszédben készült külön ének van az *apostoli*, külön a *keresztény symbolumról* . . . [102—103. 1.]

A Krisztus születését dicsőítő karácsoni, úgy a husvéti és pünkösti énekek valódi gyöngyei az unitárius szent-költészetnek. Idézek belőlük kettőt . . . Öröm napja van ma [*Dies est laetitiae* . . .]

Ez nap nekünk dicséretes nap, bizony vigasságnak napja,
És idvességnek bizodalma.
Mert születék ez nap nekünk, mi váltságunkra,
A Krisztus Jézus, Istennek Fia.
Áronnak vesszeje megvirágozék, tiszta szüztől gyermek születék,
Mennyei királyul nekünk adaték, Krisztus Jézusnak nevezteték.
[128.—129. 1.]¹⁾

A husvéti Hymnusz:

Fénylik a nap fényességgel, zeng az ég nagy dicsérettel,
E világ örül örömmel, ordít pokol rettegéssel . . .

Mély áhitatra buzdító a MIATYÁNK-ra, mint a Jézus Krisztus által szerzett imádságra írt három ének. Az első így kezdődik:

Mi kegyes Atyánk! kit vallunk hitünkben,
Légy segítségül minden szükségünkben,
Építs fel minket mi természetünkben —
Ki vagy mennyekben!

— — — — —

Mi kenyerünket, minden napit adjad,
Adj jó fejedelmet, marhánkat megáldjad,
És mindenekben testünket tápláljad,
És oltalmazd . . . [179. 1.]

Az utóbbi vers-szak a másodikban ily alakban jö elé:

Mindennapi kenyerünket, minden testi szükségünket:
Hű szolgát, jó fejedelmet, egyeséget, békeséget,
Jó házas társat, bőséget —
Adjad nekünk ma ezeket . . . [181.—182. II.]

¹⁾ A lapszámozás 100-tól kezdve nem római, de arab jegyű.

A jó fejedelemért imádkozás engem azon gondolatra visz, hogy vagy ez ének iratott Báthori István vagy Kristóf választásakor, vagy azok első kiadásának kellett ez időben történni. Dávid Ferencznek és egyházának volt oka ezt imáiba szöni.

Irtak még éneket Dávid F. kortársai közül: Szegedi Lajos, a ki a gyulafejevári második hitvitán választott bíró volt, ily kezdetűt: *Légy irgalmas Ur Isten mi nekünk . . .* [282. l.]

Sztárai Miklós, a ki szintén választott bíró s erős unitárius volt: *Sokan vannak most olyatén emberek . . .* [217—19. l.]

Ez éneknek ethikai tartalma úgy, mint igazi magyaros gördülékeny folyama kiváló értéket ad.

Palatich György, a ki 1570. Váradon volt fogságban, elzárva az odavaló reformátusok által.¹⁾ Az ének címe: *Uram! benned még az én reménységem . . .*

Az ének végén meghatóan panasolja fájdalmát:

Szívem meghasad nagy bánatimban,
Hogy nincs részem a napnak világában
És tagjaim vagynak nagy fájdalomban,
Nehéz vasnak alig hordozásában.

— — — — —
— — — — —

Ezeröttszáz és heten esztendőben
Csonka toronynak erős tömlöczében,
A ki szerzé, igen bízik Istenben,
Hogy nem hagyja soká a büntetésben . . . [549—552. ll.]

Az énekből kitetszőleg e fogságban többen voltak hitvitáik miatt. A forrongás és tusakodás tetőpontját ekkor érte volt el. Dávid F. említi egyik művében, hogy papjait Melius superintendentiájában elzárják, elkergetik, könyveiket égetik. Ez hihetővé teszi, hogy e bánatteljes éneknek az egyház rituális könyvébe fölvételése ez időtájt s épen Dávid F. akarataból elégtételül történt a szenvedők iránt, erkölcsi visszatörülés az ő és hívei részéről.

Kiválóan szép Balassa Bálint bujdosásra indulásakor irt éneke, kezdete ez: *Pusztában zsidókat vezérlő jó Isten! . . .* [533—35. ll.]; az úton járóké, ily kezdettel: *Uram Isten, ki igértél oltalmat . . .* [445—447. ll.]; *A jó tanítókért való ájtatosság* című, melynek jellemző e három vers-szaka:

Adj minekünk Ur Isten! adj igaz prófétákat,
Adj minekünk igaz lelki pásztorokat,
És jámbor tanítókat.

Birjad őket Ur Isten te szent ajándékokkal,
Igazgassad őket a te tanácsoddal,
Erősítsd hatalmaddal.

Hogy tégedet Ur Isten! és a te szent Fiadat
Prédikálják nekünk minden bátorsággal,
És lelki igassággal. [542. l.]

¹⁾ *Fosztó-Uzomi . . .* I. köt. 754. l.

Jellemző, hogy némely ének vers-szakai első betűjével a buzgó hívek nevét örökitették. Ilyen volt a hős Németi Ferenczhez kettő [300—304. ll. 416—421. ll.], egy Ghyczy Jánoshoz [356—359. ll.], egy Dóczi Zsuzsánnához [252—256. ll.] sat. Ez erős bizonyítéka Dávid F. szabadelvűségének, a kit semmi előítélet meg nem kötött valamely czél helyes eszköze alkalmazásában; mi által emelte hívei vallásos érzését s az egyház iránt áldozatokra buzditotta. Figyelmet érdemel az is, hogy e kiadás 214., 215., 234. és 242. lapjain négy magyar zsoltár lengyel dallamra, [*Nota Polonica*], a 323. lapon egy, német énekdallamra van írva [*Melodia Saxonica: Wenn meinst.*] Ez igazolja, hogy ez énekek az unitárius hitvallás első megalapítása idejéből [1568—71.] valók, midőn a lengyel és erdélyi unitáriusok első hittani könyvüket is együtt adták ki,¹⁾ és hogy a kolozsvári unitárius egyház eredeti magva az odavaló szász ágost. hitű eklézsia volt... Még három zsoltárból idézek helyeket, melyek kettőjében én Dávid Ferencz utolsó évei tragikus részvételre indító képét vélem látni. A melegség és közvetlenség, mely az énekeket oly meghatókká teszi, mondatja ezt velem. Az egyikben, mely — ha övé — befolyása fénykorából való, így buzditja híveit el nem csüggedésre:

Emlékezzél meg Ur Isten a mi nagy gyarlóságinkról,
Tekints reánk kegyelmesen a te nagy boldogságodból --
A mennyeknek országából.

Hallgasd meg fohászzkodását a te kicsiny seregednek,
Ne utáldjád könyörgését a te nyomorult népednek,
Kik most neked esedeznek.

Ezután néhány versz-szakban beszél az emberek goncszságát s Isten nevében így vigasztalja őket:

Megmutatom meg magamat mindeneknek Urnak lenni,
A hamis tudománynak is végének kell akkor lenni.
Az Ur Isten azt beszéli.

Az én elpusztult népemért, és ő keserüségéért,
A szegények sirásáért és nagy fohászzkodásáért,
Feltámadok az árvákért.²⁾

Megmentem az én népemet és megnyugtatom én őket,
Tisztán fogom hirdettetni közöttök az én ígémet,
És igaz ismeretemet.

Mint az eresztett aranyat és hétszer tisztált ezüstöt,
Melyet tűzben égettenek és az földből kivettenek,
Igy vigasztalom meg őket.

Tartsd meg közöttünk Ur Isten! a te áldott szent ígédet,
Oltalmaz e világ ellen mindenekben Uram! minket
Hogy dicsérhessünk tégedet. [210.—213. ll.]

¹⁾ *Egyháztörtén. Emlékek.* II. Dávid F. irod. emlékei X—XI. sz.

²⁾ Ez valószínűen a kolozsvári lefejezésekre vonatkozik.

A más kettő üldöztetése idejéből való, az egyikben ily helyek vannak:

Jaj, meddig nagy Ur Isten! nyujtod nagy haragod?
Ily sokáig tart vala Uram! búsulásod.
Elfelejtész e immár, minket, te templomod?
Vajjon s meddig szent szined s rejted el országod?

Ugyan meddig leszen ily kétséges énnekem?
Meddig elmém szüntelen kesereg én szivem?
Vajjon s meddig ellenség kiáltoz ellenem,
Szidalmaz és káromol, rútól Uram! engem?

A mennyekből Ur Isten! kegyes szemeiddel
Nézz alá és hallgass meg hangos füleiddel.
Én Istenem! szent szined mutasd, ne rejtse el.
Hadd újuljon én arczám. Uram! ne veszszék el.

Zürzavarban ellenség ne örüljön rajtam,
Ne kérkedjék miattam, hogy én megrontattam.
Az engem gyűlölőknek ne töltsd kedvét mostan,
Hogy én megtántorodtam, ne kaczagjon rajtam . . . [214.—15. il.]

A másik azon időre vonatkoztatható, midőn szerencsétlensége tetőpontra ért.

Seregeknek szent Ura! hajtsd le füleidet,
Hallgass meg kegyelmesen mostan is engemet;
Mert bús vagyok szent Atyám! nyujtsd segedelmedet,
Nyomoruság szorongat, gyötri enszívemet . . .

Örök Atya, Ur Isten! halld meg füleiddel,
Könyörgésemet vegyed a te jó kedveddel,
Beszédemet fogjad meg figyelmességeddel,
Esedezésem Uram! egyezzen kedveddel . . .

Üresek és héabavalók több Istenek,
Nem hasonlók te hozzád az rút bálványképek.
Oh Ur Isten! nem éri az ő tehetségek
Nagyságos dolgaidat, mert ők nem Istenek . . .

Én szent neved követvén szent tiszteletekkel,
Háláadásban való nagy lelki örömmel,
Dicséretmondásokban való énekléssel
Mind önökké örvendék én a szent hívekkel . . .

Ellenem nagy Ur Isten! kevélyek támadtak,
Kegyetlen gyülekezet s latrok hálót vontak.
Keresik életemet s útamon, futkostak
Utánam, kik nem félték téged, ólálkodtak.

Levetője Ur Isten! vagy de kevélyeknek,
Kegyelmes és irgalmas tehozzád térőknek.
Igaz erős Istene, vagy te híveidnek,
Hosszu ideig tűrő, jó kedvü, szentidnek.

Inditsanak Ur Isten! mindezek én hozzám,
Kegyelmezz meg s kegyesen tekints immár reám!
Adj erőt te szolgálóknak, gyógyítsad nyavalyám,
Tartsd meg szolgálód fiát, add meg édes hazám. [328—332. 1.]

Ha ez énekes könyv kiadása az 1570—79-ki időközre határozottan nem tehető is, bizonyos, hogy énekei nagy része abból való. Némi borongás ömlik azon végig, kivált pedig az utolsó részen. Oka az egyház szenvedéseiben van. Való, hogy az unitárius egyházi énekek fő jellemvonása a komolyság. Ez onnan van, mert e vallásnak már fő hitese az Egy Isten, az egyszerű és felséges legtökéletesebb fogalma. Krisztus élete egészen megdicsőüléseig szintén igen komoly történet, mely a lélekben a magasztosság és mély érzelem hangulatát fejt ki és műveli. Az unitárius templomnak architecturája is erre irányozza a kedélyt. Grotoszok nincs abban. Fény, ékesség, pompa semmi. Könnyűség, csillogás, külsőleg ható nincs vallásukban és cultusformáikban. Ez átmegy egész lényökre, jellemmé válik. Az unitáriusnak hazaszeretete, szabadságcultusa, tudományos hajlama is komoly. Általában a mi igazi unitárius, az komoly s egyszerű. Ez nyilatkozik ez énekes könyvben is, csak hogy némileg az elegiai hangulatba megy át, a mi üldöztetések eredménye. Az énekirók némelyikénél gazdag képzelemmel fejlett aesthetikai érzés párosul, soknál a gondolatok fensége s a nyelv dallamossága lep meg. Nem egynél feltűnően szabatos a rímelés s a kis kötet a versfajok roppant gazdagságát mutatja. A magyar nemzeti lyrának itt van egyik bölcsője, ez énekek a magyar szentköltészetnek mindenha tisztos emlékei lesznek, s az újabb kor muzsája készül, ez idő nem messzi, midőn ezen úttörő dainokok sirjára a nemzeti elismerés koszoruját leteszi.

XIV.

(1578—1579.) A vésztrejtő zsinat. Socini Fausto Dávid F. házában. Dávid F. letartóztatása. Elválása híveitől. Dávid F. Thordán államfogolynak nyilvánítatik. Meggyaláztatása. Dávid F. a gyulafejevári fejedelmi bíróság előtt. Magatartása. Az ítélet. Fogsága a dévai várban. Halála.

*Succedunt tristia laetis . . .
Ferendum est, quod mutari nequit.*

Dávid F. 1578. márcziusban Blandrata bele egyezésével, de tényleges részvéte nélkül köz zsinatot tartott Thordán, melyről némi részletet Blandratának Palaeologushoz aug. 3. irt levele tartott fenn, melyben így ír: „Vallásunk papjai 322-ten a legszebb rendben és törvényes módon mindenki bámulatára köz zsinatot tartván, behozatott az általános papság [*communis profetia*], az egyház közönséges hitvallása megállapítatott, a kisdedek megkeresztelése megszüntetett . . . Ferencz ur betegeskedik testileg, lelke nejeért aggódik, a kinek anyja szélhűdésben meghalt“¹⁾). Az első határozási pont szerint szabaddá lett a zsinat által el nem határozott bármily hittani kérdéstről vitatkozni a nélkül, hogy az újítókra nézve hozott országos törvény ellen ez által hibáznának. Ez az eszméket új mozgalomba hozta s az egyházak szószékeire is bátorítólag hatott. Dávid Ferencz is nyilvános beszédeket tartott a

¹⁾ *Defensio* . . . XLVI. 1.